

УДК 82.091:821.161.2+821.111(73).
ББК 83 В.6

ХУДОЖНЯ КОНЦЕПЦІЯ ЖІНОЧИХ ПЕРСОНАЖІВ У ПРОЗІ МАРКА ВОВЧКА І ТОНІ МОРРІСОН: ТИПОЛОГІЯ ХРОНОТОПУ

Л. Р. Єрмак

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра світової літератури; 76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 59-60-63*

У статті розглядається просторово-часовий чинник сприймання особистого та суспільного жіночими персонажами прози Марка Вовчка та Тоні Моррісон. Здійснюється аналіз хронотопу в сув'язі з жіночими образами романів Тоні Моррісон «Сула», «Люба» та прози Марка Вовчка «Народні оповідання», «Інститутка», «Три долі», «Маруся». Простір та час розглядається у соціально-психологічному контексті (дисонанс кріпачка-пані-соціум) та на предметно-побутовому рівні (епоха-будинок-рабіння-соціум).

Ключові слова: *хронотоп, жіночі персонажі, художня проза, предметно-побутовий простір, соціально-психологічний простір.*

Актуальність дослідження. У художній прозі Марка Вовчка та Тоні Моррісон важливу роль відіграють соціально-психологічний та предметно-побутовий рівні хронотопу. Зокрема, простір і час творів письменниць обґрунтовують закономірності та смислові аспекти структури їх прози і мають важливе значення для проникнення в психоаналітичний гендерний зміст тексту. Саме тому індивідуальне сприйняття явища хронотопу для Марка Вовчка та Тоні Моррісон зумовило актуальність цієї проблематики в літературознавстві. В такому разі аналіз сприйняття простору та часу жіночими персонажами у прозі письменниць вимагають системного літературознавчого обґрунтування.

Зростаючий інтерес до вивчення питання хронотопу у літературознавстві доводять чисельні наукові праці таких дослідників, як Л. Бабенко, Н. Панасенко, О. Браницька, В. Сікорська, Ю. Кузнецов та інших. Проте й досі не дослідженою залишається проблема сприйняття жіночими персонажами часу та простору у творах Тоні Моррісон та Марка Вовчка.

Метою статті є порівняльно-типологічний аналіз одного з основних аспектів реалізації особистого та суспільного часопростору жіночими персонажами творів Тоні Моррісон та Марка Вовчка.

Завдання полягає у визначенні основних ознак художнього часу і простору, в аналізі особистого та суспільного хронотопу серед жіночих образів у романах Т. Моррісон «Сула», «Люба», а також повістях Марка

Вовчка «Інститутка», «Три доли», «Маруся» та збірці «Народних оповідань».

Розглядаючи прозу Марка Вовчка та Тоні Моррісон, варто зауважити, що розуміння художніх категорій часу і простору є цілком індивідуальним для кожної із письменниць. Їхні перцептуальні (уявні) час і простір є лімітованими [10, с. 85].

Зокрема, дослідниця В. Сікорська називає час і простір одними з основних категорій мистецької чи реальної картини світу, «котрі відіграють важливу роль у творенні художніх структур». На її думку, аналіз цих понять дає можливість правильно зрозуміти ідейноестетичний світ митця твору. «Художня тканина твору, – стверджує вона, – не розподіляється на головне й другорядне; художній час і простір прагне до однорідності всіх її складових частин». Власне, на її переконання, категорії художнього часу і художнього простору визначають «художню єдність літературного твору в його відношенні до реальної дійсності». Єдність часу і простору є важливою умовою «побудови художнього світу в творі мистецтва» [7].

Простір у свідомості окремих персонажів (зокрема жіночих) також називають «суб'єктованим та антропо-предметно-орієнтованим». За переконанням О. Браницької, існує окремий спосіб сприйняття людиною простору. Тому часто береться до уваги не фізичний простір, а той, що відображається у мовній свідомості. Часто вони можуть не збігатися [1, с. 96].

Інший дослідник Ю. Кузнецов підкреслює, що «... художній простір є моделлю світу певного автора, виражений мовою його просторових явлень». Відповідно до його трактування цих категорій можна стверджувати, що аналіз сприйняття жіночими персонажами простору у літературному творі має реалізовуватися на основі таких критеріїв, як: характері жіночого образу, об'ємі, параметрі об'єктів, що заповнюють простір навкруги суб'єкта (мікрокосм), чи найближчі межі, або ж відкритість, протяжність чи панорамність [4, с. 48-49].

Має свою позицію щодо цього й літературознавець Н. Панасенко, яка, опираючись на точку зору інших авторів, стверджує, що письменник творить свій «складний, багат шаровий індивідуальний простір і час, який складається з хронотопів персонажів і оповідача». У такому випадку часопросторові одиниці «є частиною авторського концепту дійсності» [5].

Отже, варто наголосити, що хронотоп допомагає зрозуміти світогляд художника слова, а сам часопростір тісно пов'язаний з іншими текстовими категоріями, відтак розглядати його необхідно опираючись на них.

У «Народних оповіданнях» Марка Вовчка хронотоп жіночого сприйняття реалізовується авторкою через контраст особистого простору кріпацтва та простору панів. Зокрема, особистим хронотопом в опові-

данні «Горпина» є невимовні муки жінки-кріпачки, яку жорстокий поміщик позбавив найвищого права, визначеного їй самою природою, – права на материнське щастя. Прозаїк наголошує, що Горпина довго чекала первістка, тому із його народженням її життя набрало сенсу: «Аж ось послав їм господь, уродилась дівчинка. Так-то вже кохає та пестить Горпина свою первичку, і з рук не спускає ... На панщину поженуть, – дитинку за собою несе та вже й моститься там з нею; сама робить, а око біжить до дитинки» [8, с. 257]. Саме дитина – це внутрішній психологічний простір головної героїні оповідання, а догляд за дитиною, коли та хворіла, сприймається Горпиною на рівні обірваності часу. Неможливість виходити маляtko через умови кріпацтва стає доленосною в житті жінки.

У повісті «Інститутка» панночка – сирота, але живе у розкошах, на утриманні своєї бабусі, багатой поміщиці. Панночка виховувалася в інституті, де переслідувала одну мету: «...аби я знала, чим себе між людьми показати» [3, с. 125]. Через образ панночки Марко Вовчок показала типові риси поміщиці-кріпосниці. Інститутка у своїй поведінці нічим не обмежена, сварлива, егоїстична, вередлива. Її власний часопростір, зосереджений на матеріальній втісі, домінуванні над кріпаками, відсутністю справжнього розуміння життєвих цінностей.

Психологічний хронотоп панночки розширюється, коли та, повернувшись в Дубці, покохала полкового лікаря, одружується з ним й одразу ж береться за здійснення своїх планів: збільшити своє багатство, стати заможною і незалежною ні від кого поміщицею. Свою злість, людиноненависництво вона зриває на кріпаках. Час і простір усіх інтриг описується на панському дворі, у дуальному середовищі багатих панянок та знедолених кріпачок [6].

В даному разі психологічний простір кріпачки Устини протиставляється простору інститутки. Устина – духовно щедра натура, щира і привітна з подругами, з повагою ставиться до старших, заступається за знедолених, коли панночка починає знущатися з них. Вона – розумна і спостережлива, вмє розпізнавати людей і влучно та дотепно давати їм характеристику. Внутрішній простір Устини зосереджений на коханому Прокопі та рівних із нею кріпаках.

Порівнюючи простори кріпачки та поміщиці, письменниця відзначає моральну вищість представників з народу. Панночка з презирством ставиться до кріпаків. «Люди прокидались і лягали плачучи, проклинаючи. Усе пригнула по-своєму молода пані» [3, с. 149].

Устина, хоч і неписьменна, має багатий життєвий досвід, добре розбирається в людях. Панночка закінчила інститут, але не здобула ніяких знань. Вона не здатна на глибокі і щирі почуття. Після одруження прибирає до своїх рук і чоловіка, не зважає на його думку.

Мова Устини проста, лагідна. Натомість, інститутка груба і неласкава, у звертаннях до кріпаків у неї переважають грубі слова, лайка: «Я

тебе на шматки розірву! Задушу тебе, гадино!», – кричить Устині [3, с. 130].

Простір і середовище в «Інститутці» часто змінюють психологічне сприйняття обставин і саме життя жінок-кріпачок. Зокрема, змінюється життя Устини після історії у саду. Молода жінка заступилася за бабусю, яку пані за кілька яблук звинуватила у крадіжці. Інститутка вдарила бабусю, а за те, що Устина заступилася за стареньку, підняла руку і на неї. Конфлікт закінчується тим, що коханого Устини віддають у москалі. Саме тоді змінюється життя Устини, вона розуміє, що доля дружини москаля тяжка, та все ж краща, ніж ярмо кріпаччини. Устина стала вільною і змогла тепер працювати на себе, спокійно жити, думати, любити.

Особливим психологічним простором наділені жіночі персонажі у повісті «Три долі». Зокрема, В. Агєєва звертає увагу на складність психіки та психології персонажів, наголошуючи, що авторка розкрила далеко не просту психологію представників народу [8, с. 103-113]. Дослідниця наголошує на феміністичних мотивах учинків Катрі: «у фіналі «Трьох доль»... з'являється мотив...: відмова од вигідного заміжжя, уміння і готовність жінки самій розпоряджатися власним майбутнім» [8, с. 108-109].

Саме головні умови вибору жіночої долі відбуваються у саду, дворі. Тут хронотоп є оприявленням особистого простору – вияв уваги Якова до Катрі незрозумілий: це вияв покори матері (обмовилася, що хотіла б таку невістку, як Катря), а може парубок і сам зацікавився дівчиною (заговорив, спитав, чому невесела), вечорами приходив [8, с. 24-102].

Почувши новину про категоричну відмову батька Катрі щодо одруження, Яків одразу здогадався, що батько має на прикметі когось іншого («Має другого зятя до руки?...Кого се?»), але жодним порухом тіла чи голосом не видав своїх переживань: «пита ні весело, ні журно, наче за хліб-сіль подяку складає» [8, с. 48]. Коли ж Катря підтвердила його здогад, Чайченко ніби й з полегшенням та водночас і з досадою висловив свій намір не боротися за Катрю («Нічим втішатись та й нарікати ні на що; дармо ж з сухої криниці воду брать...») [8, с. 49].

Оповідачка Хима проводить у повісті часові паралелі, які допомагають Якову вирішити, як бути далі. Розмова й поради Хими не переконали Чайченка, він і надалі наполягав: «... сподіванку покинь, та живи собі так, як без неї живеться!». Він особисто переконався, що надія живе «поки не зрадять», а тому запевнення Катрі у вірності, викликало лише гірку усмішку [8, с. 50].

Авторка передає хвилювання чоловічих персонажів через жіноче оповідне бачення. Здебільшого Хима підтримує Катрю, її прагнення до незалежності та розвитку.

Маруся по-своєму описує психологічний стан Якова. Вона бачилася з Яковом, відтак і дізнається, що він знову «сам у великих мислях, у скорботі. Так змарнів на виду». А звістка про те, що вона прийшла на

прохання Катрі, й загалом дозволяють їй підсумувати, що «він, почувши, не обрадів...», а, навпаки, поводить себе байдужо («Не каже мені свого слова, не пита мене...») і бачити Катрю не бажає («Нехай не приходить вона...») [8, с. 57]. Назагал у повісті жінки самостійно формують власний духовний простір, основу поведінки, феміністичні прагнення соціальної свободи.

У повісті «Маруся» особистий простір жінок також повен таємниць та інтриг. Наприклад, гетьманша, дружина Брюховецького, і його родичка – Братчиха Мехтодіївна, виразно протиставляються одна одній. Перша – свого роду «шляхетна невольниця», на її обличчі відбилися «дълга скука і сум, що розвиваються від розкішного порожнього життя та тривога мирної домосідки, що несподівано пустилася в незнану, небезпечну путь» [8, с. 185], друга – «палюча іскра» [8, с. 177], передчуття бурі після гарячого літнього дня.

Кожна із героїнь, формує власний простір: Братчиха «така, що нічиєї ласки не просить... пряма, як стріла; знать, ні разу ні перед ким спину не згинала й голови не схиляла». Про неї кажуть: «... немов палюча іскра: де не з'явиться, куди не впаде, так усе круг неї й спалахне». Але не пихата: «Її раз козак зустрів, дак попросив коня напоїти! Вона прибирається як проста молодиця... все сама вміє і все сама робить. ... ніяких подарунків не приймає» [8, с. 177-178]. Саме тому у своїх повістях та оповіданнях Марко Вовчок протиставляє хронотопи минулого та майбутнього, психологічний стан жіночих персонажів із побутовим простором. У даному разі особистим простором для кожної із жінок-кріпачок є їх сприйняття навколишнього світу в основі панського оточення. Побутовий хронотоп панського двору, саду, стають основою протиріччя, символом звільнення від кріпацтва (елемент покидання двору).

Жіночий простір у творах Тоні Моррісон обумовлений здебільшого предметним хронотопом (містом, будинком, кімнатою). Внутрішнє відчуття головних героїв реалізуються серед об'єктів всередині основного простору (вулиця, будівля).

Варто наголосити, що романи Тоні Моррісон пронизані різними образами, мотивами та символами, а часопросторові аспекти творів є ареною для кожної важливої події. Наприклад, дім для Сеті із роману «Люба» є місцем особливим та особистим. А тому його розташування, інтер'єр можуть багато сказати про його мешканців. Саме тому, звертаючи увагу на таку складову просторової організації роману, як будинок чи дім, можемо дати глибший аналіз самого твору та його персонажів. Для Сеті будинок є віддзеркаленням її почуттів та емоцій [10, с. 93-94].

У романі «Сула» мотив будинку є яскраво вираженим і займає одне з провідних місць у часопросторовій організації твору. Коли Гелен Райт одружується, то чоловік забирає її до «милого будиночка» [12, с. 17-18]. Такий опис вказує на надію дівчини розпочати гідне життя зі своїм чоловіком, не бути схожою на свою матір-повію. Авторка зобра-

жує те, в якій атмосфері народилася і росла Нел, що частково і визначило її спосіб життя у майбутньому.

Велику увагу письменниця приділяє просторовій деталі будинку Сви Піс, де жила і Сула. Вона наголошує на тому, що саме Єва створила цей будинок, розмістила все так, як вважала за потрібне. Саме тому можемо провести паралелі між зовнішністю її будинку та нею самою. Коли Сула, повернувшись додому, приходять в гості до Нел, то увесь її будинок та предмети побуту говорять про тамтешню «родинну» атмосферу. Це вказує на відданість Нел своїй сім'ї, любов до дітей та чоловіка. Незважаючи на безлад, неможливо не помітити радість та веселощі у домі [12, с. 23-24]. Щодо Сули, то відсутність власного житла, можна вважати символом її невизначеності і часткового неприйняття її суспільством. Вона їздить по світу, шукає кращого життя. Тому і залишається одинокою навіть незважаючи на великий інтерес до неї з боку чоловіків (як бачимо, час тут відіграє характеротворчу роль).

У романі «Люба» Тоні Моррісон намагається перетворити історичне в особисте. Твір не змодельований як звичайний історичний роман, у якому частка історії записана хронологічно та правдиво. Загалом у романі відображений історичний хронотоп, через який авторка звертається до тих жахливих відрізків часу, про які не говорилося у рабських нарративах ХІХ ст. На відміну від них, де йдеться про фізичну втечу рабів та їх подорож на волю, текст роману зосереджується на тому, як вони переживають психологічну травму рабства будучи вже на волі.

В контексті історичного хронотопу головна героїня Сеті поєднує особистий та загальний простір. Наприклад, метафора дерева або густого лісу підкреслює різницю між видимим і містичним, накладає мітку перебування у рабстві. Дерево також відображає особистий простір Сеті. Наприклад, воно тісно пов'язане зі смертю матері Сеті, тіло якої гойдалося на дереві. Дерево теж приносить приємні спогади в думках рабів і колишніх рабів з плантації «Солодкий Дім» до прибуття шкільного вчителя. Саме він, шкільний учитель, та його учні батоном залишили зображення дерева на спині Сеті як покарання за її невдалу спробу вирватися на свободу. Власне через просторовий та предметний хронотоп авторка відтворює загальне та особисте у психологічному сприйнятті головних героїнь романів.

Висновки. Таким чином, предметно-просторове сприйняття жіночими персонажами особистого та суспільного у творчій спадщині Марка Вовчка та Тоні Моррісон відіграє вирішальну роль в оприявленні авторської позиції. Наприклад, Марко Вовчок, виражаючи особистий простір власних героїнь (панночки, Устини, Горпини, Марусі, Хими, Марусі та Катрі тощо), застосовує предметний хронотоп двору та панського саду. Натомість, Тоні Моррісон оперує ключовими категоріями будинку, знаків на тілі як властивостей загального суспільного сприйняття, замкне-

ності та особистого простору жіночих персонажів (романи «Сула», «Люба»).

Література

1. Браницька О.Ф. Особливості вираження просторових відношень у мові / О.Ф. Браницька // Актуальні проблеми менталінгвістики: Збірник наукових статей за матеріалами VI Міжнародної наукової конф. – Черкаси: Ант, 2009. – С. 95-97.
2. Бабенко Л. Филологический анализ текста. – Основы теории, принципы и аспекты анализа: Учебник для вузов / Л. Бабенко. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. – 464 с.
3. Вовчок Марко. Народні оповідання. Повісті «Інститутка», «Три долі» / Марко Вовчок. – К.: Наук. думка, 2001. – 252 с.
4. Кузнецов Ю.Б. Актуальний хронотоп (художній простір і художній час) і кут зору оповідача в імпресіоністичному творі / Ю.Б. Кузнецов // Всесвітня література. – 2004. – №3. – С. 46-51.
5. Панасенко Н.І. Категорія художнього часу в творчості Рея Бредбері [Електронний ресурс] / Н.І. Панасенко, С.Ю. Гудименко. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/1486/1/04pnitrb.pdf>
6. Погрібний А. Злет народного генія // Марко Вовчок; вступ. ст. А.Г. Погрібного // Твори – К.: Молодь, 1972. – С. 5-28.
7. Сікорська В.Ю. Хронотоп і символіка у П. Загребельного [Електронний ресурс] / В.Ю. Сікорська. – Режим доступу: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/novitfilolog/11/133.pdf>
8. Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі / упор. В. Агеєва. – К.: Факт, 2002. – 368 с.
9. Morrison. Beloved / Morrison, Toni. – NY: Penguin Books Ltd. – 1998. – 375 p.
10. Morrison. The Art of Fiction / Morrison, Toni // Paris Review 35. 128 (1993): p. 82-125.
11. Morrison, Toni. The Site of Memory/ Morrison, Toni // Inventing the Truth: The Art and Craft of Memoir. – Ed. William Zinsser. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1987. – p.101-124.
12. Morrison, Toni. Unspeakable Things Unspoken: The Afro-American Presence in American Literature / Morrison, Toni // Michigan Quarterly Review. – Volume XXVIII, Issue: 1, Winter 1989, pp. 1-34.

Стаття надійшла до редакційної колегії 30.02.2014 р.

*Рекомендовано до друку докт. філол. наук, професором **Козликом І. В.**, канд. філол. наук, доцентом **Девдюк І. В.***

**ARTISTIC CONCEPT OF FEMALE CHARACTERS
IN PROSE OF MARKO VOVCHOK AND TONI MORRISON****L. R. Iermak***PreCarpathian National Vasyl Stefanyk University;
department of world literature;**76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenko st., 57; ph. +380 (342) 59-60-63*

The article deals with the chronotope factor of perception of personal and social factors by the female characters in prose of MarkoVovchok and Toni Morrison. We analyze the importance of chronotope in creating images of women in Toni Morrison's novel "Sula", "Beloved" and in Marko Vovchok's prose – «Folk Stories», «College Girl», «Three fates» and «Mariusya». Space and time are viewed in the social and psychological context (dissonance of serfdom-master-society), and on household level (epoch-house-slave-society).

Key words: *chronotope, female characters, prose, household space, socio-psychological space.*